

Kulturni vidiki ekonomskega in političnega razvoja: stare in nove članice EU v primerjalni perspektivi

Matevž Tomšič, Mateja Rek

Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede, Kardeljeva ploščad 5, 1000 Ljubljana, Slovenija
matevz.tomsic@fdv.uni-lj.si, mateja.rek@fdv.uni-lj.si

Avtorja se v svojem prispevku ukvarjata z analizo ključnih vidikov ekonomske in politične kulture v novih članicah EU iz področja vzhodne-srednje Evrope v primerjavi s starimi članicami Unije (EU-15). Predpostavljata, da imata ekonomska in politična kultura razvojno najuspešnejših držav skupno jedro, ki ga tvorijo vrednote individualizma in aktivnega odnosa do sveta. Na podlagi podatkov iz različnih primerjalnih raziskav ugotavljata, da obstajajo določene razlike med starimi in novimi članicami EU glede kompatibilnosti s principi tržne ekonomije in parlamentarne demokracije, vendar pa ni mogoče potegniti neke ostre meje med tema dvema skupinama držav.

Ključne besede: ekonomska kultura, politična kultura, tržna ekonomija, parlamentarna demokracija, Evropska unija, vzhodna-srednja Evropa

1 Uvod

V 90-ih letih 20. stoletja se je okrepiło zavedanje o pomenu t.i. neotipljivih (intangible) resursov za uspeh na političnem in ekonomskem področju, med katere sodijo predvsem različni kulturni dejavniki. O tem zgovorno pričajo naslovi knjig, kot je denimo *Culture Matters* (Harrison in Huntington, ur, 2000), ki analizira vpliv posameznih kulturnih karakteristik za delovanje gospodarskih sistemov in skuša odgovoriti na vprašanje, katere so tiste vrednote, ki omogočajo gospodarski napredek. V tem času so se pojavili koncepti, kot je 'civilizacijska kompetenca', ki ga je zasnoval poljski sociolog Sztompka (1993) in ki se nanaša na sklop pravil, navad, vrednot, ki so predpostavka za participacijo v moderni civilizaciji.¹ Očitno je, da so družbene institucije, značilne za zahodno ureditev (kot so institucije sistema tržne ekonomije in parlamentarne demokracije), zakoreninjene v določenem kulturnem kontekstu in da je za njihovo uspešno delovanje potrebna vsaj določena stopnja 'kulturne kompatibilnosti'.

Kljub dejstvu, da imamo v sodobni družbi opraviti z funkcionalno diferenciranostjo in s tem avtonomijo različnih družbenih področij (ekonomije, politike, znanosti...), pa imata sistem tržne ekonomije in politični sistem parlamentarne demokracije določene skupne značilnosti. Gre predvsem za načelno odprtost dostopa do pridobivanja ustreznih virov (dobiček, oblast), kar omogoča konkurenco. Vlogi državljana in podjetnika, ki sta ključni pri modernem političnem oz. ekonomskem sistemu, sta si podobni po svoji individualistični orientaciji (ki naj bi se sicer dopolnjevala z občutkom družbene pripadnosti in solidarnosti), za katero so značilne racionalnost, samozavest in samospoštovanje (Kaminski in Kurczewska, 1994, str.2). Rečemo lahko, da obstaja skupno jedro, ki je lastno politični in ekonomski kulturi, kompatibilni s sistemsko ureditvijo zahodnega tipa. Vanj sodijo v prvi vrsti vrednote individualizma nasproti različnim oblikam kolektivne vpetosti in podrejanja, ter aktiven odnos do sveta, tj. angažma posameznikov na različnih družbenih področjih. Tako tržno gospodarstvo kot parlamentarna demokracija ne moreta uspešno funkcionirati brez avtonomnega posa-

¹ Gre za 'kulturni zemljevid', ki omogoča sodobnemu človeku, da se uspešno znajde v labirintih sodobne kompleksne družbe. Sztompka je koncept civilizacijske (ne)kompetence uporabil pri pojasnjevanju pomanjkljivega funkcioniranja političnega sistema in tudi nekaterih drugih področij v nekdanjih komunističnih družbah, s številnimi odkloni od standardov razvitih zahodnih demokracij. To naj bi bilo v veliki meri posledica negativne kulturne dediščine preteklega obdobja. Nekoliko modificirano opredelitev civilizacijske kompetence najdemo tudi v delu Adama et.al. (2005). Ti jo razumejo v smislu zgodovinsko akumulirane zaloge različnih funkcionalnih znanj in sposobnosti ter jo smatrajo za enega od dejavnikov, ki vplivajo na razvojne performance družb vzhodne-srednje Evrope.

meznika, ki si aktivno prizadeva za zadovoljitev svojih interesov, ob upoštevanju in spoštovanju družbene pluralnosti in pravic drugih.

Nekdanje komunistične države iz vzhodnega dela srednje Evrope (Slovenija, višegradske in baltske države) so z vključitvijo v Evropsko unijo tako na ekonomskem kot na političnem področju prevzele temeljne premise institucionalnega sistema, značilnega za razvite zahodne družbe. Vendar pa je vprašanje, v kolikšni meri bo sprejem tozadavnega normativnega okvira avtomatično prispeval k doseganju ekonomskih in političnih performanc, primerljivih z omenjenimi družbami. Kulturna dediščina dežel vzhodne-srednje Evrope, predvsem tista, vezana na bivšo komunistično ureditev, je namreč precej drugačna od kulturnega konteksta, v katerem so se porodile institucije tržne ekonomije in parlamentarne demokracije. Dejstvo je sicer, da kulturni vzorci niso nekaj fiksnega in statičnega, ampak se skozi čas spreminjajo, zato tudi sprememba režima – še posebej, če je tako korenita, kot se je zgodila v vzhodni in srednji Evropi – vpliva na način percepcije, vrednote in vedenje ljudi. Vseeno pa teh razlik ni mogoče zanemariti, saj lahko vplivajo na delovanje Evropske unije kot politične in gospodarske skupnosti. Za to je namreč potrebna določena mera kulturno-vrednotnega konsenza in kompatibilnosti med različnim deli te – sicer kulturno zelo heterogene – skupnosti.

Glavni namen najinega članka je vsaj na preliminaren način analizirati stopnjo kulturne kompatibilnosti na ekonomskem in na političnem področju v Evropski uniji, pri čemer bo poudarek na razlikah med t.i. 'starimi' in 'novimi'² članicami. Vendar pa bodo upoštevane tudi razlike znotraj same EU-15, pri čemer bova skušala pokazati na povezanost med ekonomsko-poslovno in politično kulturo.

2 Ekonomska kultura

Gospodarstva držav vzhodno-srednje Evrope (VSE) so skoraj petdeset let delovale pod taktirko komunističnega političnega sistema. Ta tip ekonomije, za katerega je med drugim značilno državno lastništvo industrijskih in podjetniških ustanov, etatistična/centralistična regulacija ekonomskih aktivnosti, odsotnost privatne iniciative, individualnosti, tekmovalnosti in samo-nanašanja, je v skoraj vseh pogledih nekompatibilen s principi kapitalističnega ekonomskega sistema, temelječega na zasebni iniciativi in tržnih regulacijah, ki se v državah VSE zakoreninijo od razpada komunizma. Stari vzorci ekonomskega sistema so razpadli, vprašanje pa je, ali so novi v slabih 15-ih letih pridobili kulturno legitimiteto.

Na mestu je torej vprašanje, ali je obstoječa ekonomska kultura, definirana kot »serija stališč, vrednot in vedenjskih vzorcev, ki predstavljajo miselno in vedenjsko podstat delovanja akterjev ekonomskega sistema« (Berger, 1987), v novih državah članicah EU, kompatibilna z zahtevami tržne ekonomije oziroma kapitalističnega ekonomskega sistema. Zanimivo je tudi vedeti, ali je ekonomska kultura novih članic na primerljivem nivoju kot v starih članicah EU. Empirično osnovo za odgovarjanje na ta vprašanja lahko poiščemo v komparativnih raziskavah vrednostnih orientacij - *European Values Survey (EVS) 1999/2000 in World Values Survey (WVS) (1990, 1995/1997)*, pri čemer je bistvenega pomena identificiranje indikatorjev, ki omogočajo oceno stanja ekonomske kulture v vzhodni-srednji Evropi (VSE) ter primerjanje njihovih vrednosti s stanjem v državah zahodne Evrope. Analiza obstoječe literature nazorno izpostavi pomen naslednjih vrednotnih usmeritev za opisovanje stanja ekonomske kulture v VSE:

- a) stališče do državne kontrole podjetij;
- b) stališče do povečanja državnega vs. privatnega lastništva podjetij;
- c) stališče do individualne vs. državne odgovornosti;
- d) individualne vs. kolektivne orientacije;
- e) odnos do tekmovalnosti.

Če se najprej posvetimo stališčem do državne kontrole in lastništva podjetij, lahko na podlagi podatkov *European Values Survey (EVS) 1999/2000*³ ugotovimo, da je delež respondentov, ki podpirajo povečanje državnega lastništva in bolj učinkovito državno kontrolo podjetij (v nasprotju z več svobode privatni iniciativi), v povprečju večji v novih kot v starih članicah EU. Izpostavi pa je potrebno, da znotraj obeh konceptualnih kategorij (stare in nove članice) obstajajo pomembne razlike, kar je izrazito, če v okviru starih članic EU primerjamo odnos do bolj učinkovite državne kontrole nad podjetji v državah Švedske (3,91), Islandije (3,37) ali Avstrije (4,06), v katerih je izražena izrazito visoka podpora svobodi podjetništva, z državami južne Evrope, kot so Grčija (6,), Portugalska (5,59) in Španija (5,41), ki so glede stališč do državne kontrole in lastništva bližje novim članicam EU. Med državami VSE je presenetljiva visoka podpora podjetniški iniciativi v Litvi (4,6), medtem ko v Latviji (7,36), na Slovaškem (7,), Poljskem (6,64) in Madžarskem (6,66) mnogo večji delež respondentov meni, da naj država prakticira bolj učinkovito kontrolo nad privatnimi podjetji. Slovenija (5,54) je po svojem odnosu do svobodnega podjetništva bližje starim evropskim članicam (Halman, 2001, str. 164).

Schwartz in Bardi (1997, 2000) povezuje ta rezultata s paternalizmom komunističnih režimov. Menita, da je paternalizem pospeševal pasivnost, izgubo ambicije in interesa za ekonomski proces. Hkrati je prisotna redukcija

² Izraz 'nove članice' se v tem članku nanaša zgolj na države vzhodne-srednje Evrope, saj so le-te predmet najine analize, medtem kot drugi dve novih članici Malta in Ciper vanjo nista vključeni.

³ Respondenti so izrazili svoje stališče na lestvici od 1 do 10, pri čemer 1 pomeni močno strinjanje z izjavo »Država bi morala podjetjem pustiti več svobode« in »Privatno lastništvo podjetij in industrije bi bilo potrebno povečati«, 10 pa pomeni močno strinjanje z izjavami: »Država bi morala bolj učinkovito kontrolirati podjetja« in »Državno lastništvo podjetij in industrije bi bilo potrebno povečati« (Halman, 2001, str. 164-166).

posameznikovega občutka odgovornosti za lastna dejanja. Rezultati raziskave EVS glasno potrjujejo zgornjo razlago, saj odzivi na vprašanje povezano s paternalističnim sindromom⁴ (Zver, Bobek, Živko, 2004) pokažejo da so vrednote individualne odgovornosti mnogo bolj prisotne v starih članicah EU, medtem ko je v novih članicah močnejše prisotno vrednotenje pomena državne odgovornosti za blagostanje posameznika. Paternalistični sindrom je najmočnejše prisoten v vrednotnih orientacijah Latvijcev (6,68), Slovakov (6,37), Slovencev (6,54) in Estoncev (6,08)⁵, pri čemer longitudinalna analiza pokaže, da močno nanašanje na državno odgovornost v vseh državah VSE v zadnjih 15 letih nikakor ne postaja šibkejša, ampak obratno. V starih članicah EU opazimo ravno nasproten trend. Do spremembe torej prihaja tako v starih kot novih članicah EU pri čemer vrednotne orientacije v državah zahodne Evrope stremijo v smeri individualne odgovornosti, medtem ko so v državah VSE opazne nasprotno težnje – težnje po večanju kolektivne odgovornosti.

Presenetljivo pa, ko pogledamo odnos do tekmovalnosti,⁶ ugotovimo, da so respondenti iz VSE nekoliko bolj nagnjeni k ocenjevanju tekmovalnosti kot pozitivne poteze v primerjavi z respondenti v državah zahodne Evrope, vendar je potrebno tudi izpostaviti, da so razlike majhne in atipične, zaradi česar lahko sklepamo, da odnos do tekmovalnosti ni razlikovalni faktor ekonomskih kultur držav EU.

Predstavljeni podatki odprejo serijo zanimivih vprašanj, med katerimi najbolj bode v oči dilema, kako razložiti izrazito visoke vrednosti paternalistične orientacije in hkratnost pozitivnega odnosa do tekmovalnosti, ki je v osnovi povezana z individualistično orientiranostjo družbe. Kje je meja med individualnimi in kolektivnimi orientacijami v državah VSE? Zgoraj predstavljeni podatki kot tudi podatki Hofstedejevih raziskav (1994, 2001) ali raziskave GLOBE⁷ (Bakacsi et. al., 2002; Koopman, 1999) jasno kažejo na odpor do sprejemanja individualne odgovornosti in prisotnost kolektivnih orientacij kot kulturno specifično potezo držav VSE. Močno vrednotenje tekmovalnosti, pa vendarle nakazuje, da morda sklep o pretežno kolektivistični orientaciji, ki jo lahko okarakteriziramo

kot identifikacijo posameznikovih ciljev s cilji skupnosti kateri pripada, ni trden, ampak bi bilo vredno razmisliti o tretji, hibridni opciji. Georfievsky (v Chaudarova, 2004, str. 76) govori o negativnem individualizmu in razlaga, da je za države bivšega komunističnega bloka značilno ločevanje vrednostnih orientacij glede na formalnost ali informalnost okolja; kolektivna orientacija je močno prisotna v neformalnih skupinah, medtem ko sta v formalnih skupnostih močno prisotna individualizem in tekmovalnost. Georfievsky nadaljuje s tezo, da kooperativni in recipročni odnosi niso institucionalizirani zunaj neformalne skupnosti (tudi kot posledica preteklega režima, ki je med drugim skorajda uničil generalizirano zaupanje v družbah), kar vodi v situacijo, v kateri so posamezniki po eni strani ekstremno individualistični v odločanju in zasledovanju lastnih ciljev, a ko pride do prevzemanja odgovornosti za posledice lastnega delovanja individualistične zamenjajo kolektivistične orientacije. Argument „negativnega individualizma“ podpirajo tudi rezultati raziskave GLOBE (Bakacsi et. al., 2002) v okviru katere kulturno dimenzijo individualnega vs. kolektivnega razdelijo na dve kategoriji: odnos do skupinske in družinske kolektivnosti (in-group kolektivizem) in institucionalni oziroma societalni kolektivizem⁸. Podatki jasno kažejo, da je v povprečju za države VSE značilnejši močnejši skupinski ali družinski (t. i. in-group kolektivizem) medtem ko je nivo institucionalnega kolektivizma šibkejši, kar kot bomo videli v nadaljevanju, pušča posledica v organizacijskih kulturah in vpliva na učinkovitost managerskih in vodstvenih stilov v državah VSE.

Vendarle ne smemo pozabiti, da med novimi članicami EU obstajajo vidne in merljive razlike. Podobno tudi stare članice EU niso homogena entiteta. V tem okviru še posebno izstopajo države južne Evrope (Grčija, Španija in Portugalska), ki so v marsikateri karakteristiki bližje državam VSE kot državam Zahodne Evrope. Vseeno lahko na podlagi pričujoče analize posplošimo, da je ekonomska kultura novih članic EU manj kompatibilna z mehanizmi tržne ekonomije v primerjavi s starimi članicami. Zaključimo lahko, da paternalistična orientiranost in pomanjkanje individualne odgovornosti predstavljata zaviralne mo-

⁴ Paternalistični sindrom meri (na osnovi EVS 1999/2000) delež tistih, ki menijo, da mora »država prevzeti več odgovornosti pri zagotavljanju oskrbe posameznikom/državljanom« v nasprotju z »posamezniki morajo prevzeti več odgovornosti zase« (Zver, Živko, Bobek, 2004, str. 34).

⁵ Za primerjavo naj povem, da je povprečna vrednost glede vprašanja individualne vs. državne odgovornosti v 18 starih članicah EU 4,6; orientiranost k individualni odgovornosti je izrazito prisotna v Avstriji (3,97), Franciji (4,02) in na Švedskem (4,24), medtem ko so države južne Evrope po svojem odnosu do državne odgovornosti – Španija (5,65), Italija (5,63), Grčija (5,93) - zopet prej blizu novim kot starim članicam EU.

⁶ Odnos do tekmovalnosti se meri na lestvici od 1 do 10 pri čemer 1 pomeni močno strinjanje z izjavo »Tekmovalnost je pozitivna, saj stimulira ljudi k delavnosti in razvoju novih idej«, 10 pa pomeni močno strinjanje z izjavo »Tekmovalnost je škodljiva, saj v ljudeh prebudi najslabše sentimente« (WVS, 1990, 1995/97; EVS 1999/2000).

⁷ »The Global Leadership and Organizational Behaviour Effectiveness Reserach Programme« (GLOBE) – namen programa je komparativna analiza splošnih in specifičnih vedenjskih atributov ter vedenjskih vzorcev ter vpliv kulturnih orientacij na razlike v managerskih in vodstvenih praksah po svetu. Ob uporabi raznovrstnih metodoloških orodij za merjenje tako vrednot kot praks, naraščajoča skupina znanstvenikov pod taktirko Roberta J. Housa že več kot deset let preučuje tako vrednotne orientacije kot prakse managerjev in profile vodij na globalnem nivoju.

⁸ »In-group« kolektivizem se nanaša na stopnjo posameznikovega izražanja ponosa, lojalnosti in kohezivnosti v okviru družine ali ožje skupnosti, medtem ko se societalni oziroma institucionalni kolektivizem nanaša na stopnjo, do katere institucije, organizacije ali societalne prakse spodbujajo in nagrajujejo kolektivno distribucijo virov in kolektivno delovanje (House, 2001, str. 495).

mente tranzicije oziroma adaptacije ekonomij držav VSE na tržne razmere in kot takšne lahko omejujejo njihovo konkurenčnost, saj so namesto individualizma, etike samoodgovornosti in zasebne iniciative (vrednote, ki pritičejo državam z visoko stopnjo ekonomske kulture) še vedno otrešajo neželenih lastnosti slabše razvite ekonomske kulture kot so korupcija, avtokratizem, sistem privilegijev in nedemokratsko gospodarstvo.

3 Organizacijski vzorci in stili managementa

O tem, da ekonomska kultura ali prevladujoče kulturne orientacije družbe vplivajo na delovanje organizacij, njihovo organizacijsko kulturo, vodstvene in managerske stile ipd. ni dvoma. Še vedno pa so zelo živahne razprave o načinu vplivanja in stadijih povezanosti mikro in makro nivoja (glej Hofstede 2001, Askanasy et. al., 2001). Namesto poglobljene razprave o odnosu nacionalnih kulturnih orientacij in organizacijskih vzorcev ter individualnih stilov, ki je preobsežna za namene pričujočega članka, naj demonstrativno navedemo le nekaj primerov raziskav, kontekstualno umeščenih v post-komunistične ekonomije držav VSE.

Koopman et. al. (1999) so tako v okviru že omenjene raziskave GLOBE analizirali vpliv kulturnih orientacij na vodstvene stile in sposobnost organizacij za timsko delo in bolj sinergične načine kooperacije. Rezultati intervjujev z izbranim vzorcem srednjega managerja tako v starih kot novih članicah EU, kažejo, da v »mentalnih programih« in stilih managerjev vzhodne-srednje Evrope obstajajo pomembne razlike v primerjavi z managerji iz zahodne Evrope. Slednji tipično kažejo močnejšo orientacijo k rezultatom, orientiranost v prihodnost, višji nivo kolektivizma v smislu identifikacije s podjetjem ter nižjo stopnjo »in-group« oziroma družinskega kolektivizma, nižjo distanco do moči ter višji nivo izogibanja negotovosti (Koopman et. al., 1999). Zaradi pozicije managerjev v komunizmu, ki je bila tesno povezana z obstoječo politično elito, pa managerji v tranzicijskih državah še danes višje vrednotili diplomatske sposobnosti, proceduralno vedenje in administrativne sposobnosti, tudi njihov tolerančni prag do avtokratskega vedenja je odločno višji kot pri managerjih v zahodni Evropi. Kohl in Schoner (1983) izrazita te vrednotne implikacije s frazo »prilagoditve na življenje pod komunizmom«, pri čemer mislita na adaptacijo poslovnežev na strog nadzor, obilico pravil ter zadušitev individualne iniciative, prevzemanja odgovornosti in rizičnosti ter usmerjenosti k inovacijam. Raziskava Zorana Sušanja (2000), ki v 21-ih proizvodnih organizacijah v 11-ih evropskih državah primerja odnos do vrednotenja inovativnosti, usmerjenosti v proizvajanje novih produktov in uvajanje novih načinov dela in reševanja problemov, potrdi, da tudi po 15 letih tranzicije managerji bivših komunističnih držav ne dosegajo nivoja svojih kolegov iz zahodne Evrope.

Omenjene pozicije so globoko zakoreninjene v ekonomski kulturi povezane s partenalističnim sindromom,

negativnim individualizmom, konceptom individualne in kolektivne odgovornosti, odnosom do tekmovalnosti ipd. Pritrdimo lahko Sztompki (2000), ki meni, da novemu tržnemu ekonomskemu sistemu manjka kulturna legitimiteta. Pomen kulturnih vrednot vodi vedenje članov organizacij in je zato, poleg vseh ostalih organizacijskih in institucionalnih ureditev, pomemben člen razvoja strategij izboljševanja organizacijske učinkovitosti v državah vzhodne-srednje Evrope. Medtem ko lahko trdimo, da so se nekateri elementi »pro-kapitalistične« mentalitete že ustalili (s poudarkom na kompetitivnosti), v ekonomskih kulturah novih članic EU še vedno ostajajo nekatere vidne sledi statizma, paternalizma in avtoritarnosti.

4 Politična kultura

Z ozirom na prevladujočo avtoritarno dediščino vzhoden in srednje Evrope, ki je tako komunističnega kot predkomunističnega izvora, so mnogi opazovalci (predvsem v prvi polovici 90. let, se pravi v prvem obdobju postkomunistične transformacije) videli politično kulturo kot problematičen moment, ki lahko prispeva k destabilizaciji ali celo vrnitvi avtoritarizma. Pogosto se je navajalo pomanjkanje t.i. splošne oz. difuzne podpore, značilne za zahodne demokracije, kar pomeni, da naj bi bili ocena delovanja vladajoče politike in podpora režimu tesno povezani (Pridham in Lewis, 1996, str. 1). Podpora vladi pa naj bi bila močno odvisna od uspešnosti njene ekonomske politike, kar je problematično, saj v primeru resnejših ekonomski težav prišlo do vzpona paternalizma in avtoritarizma (ki sta ves čas latentno prisotna), kar bi ogrozilo stabilizacijo demokracije.

Ko primerjamo politično kulturo različnih držav, se moramo zavedati velike kompleksnosti tega koncepta. Politična kultura je, kot pravi Lucian Pye, »zbir drž, verovanj in občutij, ki urejajo in dajejo pomen političnemu procesu in ki tvorijo temeljne predpostavke in pravila, ki vodijo obnašanje v političnem sistemu« (Pye, 1968, str. 218). Na tem mestu nas posebej zanima demokratična politična kultura, tj. vrednote in vedenjski vzorci, ki so kompatibilni z demokratičnimi principi in ki podpirajo razvoj demokracije. To, kar je mišljeno z demokratično politično kulturo, se v veliki meri ujema s konceptom civilne oz. državljanske kulture (civic kulture), kot sta ga razvila Almond in Verba (1965). Ta tip politične kulture je pomembna sestavina demokratičnega potenciala družbe oz., kot pravi Lipset (1994), ena od predpostavk demokracije. Kulturna klima, ki jo opredeljujejo t.i. vrednote samoizražanja (self-expression values), kjer prevladujejo toleranca, zaupanje in pripravljenost za sodelovanje, spodbuja, kot pravijo nekateri teoretiki, bolj odgovorno in odzivno delovanje obnašanje političnih elit ter s tem boljše delovanje demokratičnih institucij (Welzel 2002; Welzel et al. 2003; Inglehart in Welzel, 2003).

Gotovo je najpomembnejši element demokratične politične kulture spoštovanje in podpora demokraciji kot obliki vladavine in zavračanje avtoritarizma. V splošnem lahko v novih članicah EU iz srednje-vzhodne Evrope

opazimo relativno visoko podporo demokraciji.⁹ Vendar pa določeni podatki kažejo nekoliko drugačno sliko. Po podatkih raziskave *New Europe Barometer (NEB) 2001* več kot štiri petine vzhodno-srednjeevropcev sicer zavrača vrnitev komunizma. Vendar pa delež tistih, ki preferirajo prejšnji režim, v nekaterih državah ni zanemarljiv (30% na Slovaškem, 23% v Sloveniji in na Poljskem). V nekaterih – predvsem Baltskih državah – pa je opazna tudi precejšnja podpora diktaturi¹⁰ (40% v Estoniji in Latviji, 38% v Litvi) (Rose, 2002)¹¹.

Kljub splošnemu sprejemanju demokratične oblike vladanja pa je stopnja zaupanja v ključne politične institucije relativno nizka – v povprečju znatno nižja kot v zahodnih državah. Po podatkih EVS 1999/2000 je zaupanje v parlament kot osrednjo institucijo parlamentarne demokracije v postkomunističnih članicah EU v povprečju občutno nižje kot v starih članicah, čeprav je v nekaterih izmed njih (Slovenija, Slovaška, Madžarska) primerljivo z državami, kot so Italija, Grčija in Irska. To velja tudi za zaupanje v pravosodje (čeprav je v nekaterih novih članicah – Slovenija, Latvija in Poljska – primerljivo ali višje kot v nekaterih starih članicah, predvsem Italiji in Belgiji) in policijo (le v Grčiji je zaupanje nižje), medtem kot so razlike med starimi in novimi članicami EU glede zaupanja v državno administracijo manjše (čeprav je v povprečju to zaupanje višje v prvih)¹².

Tudi participativna orientiranost ljudi – v smislu njihove nagnjenosti k različnim oblikam političnega angažmaja (npr. podpisovanje peticij, sodelovanje pri bojkotih, udeležba na demonstracijah) je po podatkih EVS 1999/2000 v novih članicah EU v povprečju nižja kot v etabliranih demokracijah – predvsem v skandinavskih državah in državah Beneluksa. Edino izjemo pri tem predstavlja Češka. Ostale države so primerljive z tremi državami južne Evrope, Španijo, Portugalsko in Grčijo.

Za nove članice iz področja vzhodne-srednje Evrope je značilna heterogena politična kultura, sestavljeni iz komunističnih in predkomunističnih, religioznih in sekularnih, avtoritarnih in libertarnih elementov. Tako imamo na eni strani prisotnost vrednot kompetitivnosti in samozaupanja (civilna orientiranost), na drugi pa vrednote odvisnosti od države in potrebe biti voden (tradicionalna podložniška orientiranost) (Plasser in Ulram, 1996). V takšnem prepletanju vrednotnih orientacij prihaja do različnih nekonsistentnosti v stališčih ljudi glede različnih vidikov demokracije. V splošnem njihove politične kulture ne

moremo označiti kot šibko demokratične ali celo avtoritarne, saj vsi dostopni podatki kažejo na visoko stopnjo deklarativne podpore demokraciji. Te dežele se od etabliranih demokracij razlikujejo po nižji stopnji političnega zaupanja in manjši pripravljenosti ljudi za politični angažma. V mnogih ozirih so primerljive z državami južne Evrope (Italijo, Španijo, Portugalsko, Grčijo).

5 Sklepne ugotovitve

V splošnem lahko rečemo, da obstajajo določene razlike v ekonomski in politični kulturi starih in novih članic EU v luči njune (ne)kompatibilnosti s principi tržne ekonomije in parlamentarne demokracije, vendar pa te razlike niso nekaj uniformnega – glede določenih vidikov so večje, glede določenih manjše. Predvsem pa ni mogoče potegniti neke ostre meje med tema dvema skupinama držav, saj so precejšnje razlike znotraj njiju.¹³ Vrednote individualizma in participativnosti so v novih članicah EU iz področja vzhodne-srednje Evrope v primerjavi z nekaterimi najbolj razvitimi državami, kot so Skandinavske države in države Beneluksa, sicer opazno manj izrazite, vendar pa so glede tega dokaj podobne državam južne Evrope. Rečemo lahko, da je njihov kulturni profil v splošnem bolj podoben starim članicam EU kot pa ostalim nekdanjim komunističnim državam.

Slovenija je glede večine obravnavanih vidikov primerljiva z ostalimi državami s področja vzhodne-srednje Evrope. To pomeni, da od njih ne odstopa dosti po svoji kulturni sorodnosti z razvitimi zahodnimi družbami, čeprav jim je v določenih ozirih najbližja. Očitno se torej sorodnosti v zgodovinskem razvoju in nedavna umeščenost v podoben institucionalni okvir odražajo v podobnih kulturnih vzorcih, ki opredeljujejo percepcijo ekonomske in politične stvarnosti s strani državljanov.

Takšna kulturna klima se izraža tudi v določenih organizacijskih, poslovnih in produkcijskih pomanjkljivostih slovenskega gospodarstva kot tudi gospodarstev vzhodne-srednje Evrope. Čeprav poslovne uspešnosti ni mogoče pojasniti zgolj s kulturno-vrednotnimi dejavniki, pa določeni elementi, kot so nižje vrednotenje kreativnosti in manjša usmerjenost v poslovno in produktno inovativnost, gotovo prispevajo k v splošnem manjši konkurenčnosti gospodarskih akterjev iz teh držav v primerjavi s tistimi iz najrazvitejših zahodnih držav.

⁹ Po podatkih iz European Value Survey (EVS) 1999/2000, v katerega so vključene članice EU in štirinajst tranzicijskih držav (med njimi vse nove članice EU), dosega načelna podpora demokraciji kot obliki vladavine v vseh teh državah več kot 80% (v Sloveniji 80,2%)

¹⁰ Gre za strinjanje s trditvijo, da se je "najbolje znebiti parlamenta in volitev ter imeti močnega voditelja, ki zna hitro odločati o vsem".

¹¹ Potrebno je povedati, da so velike razlike v številkah o podpori demokraciji in sprejemanju nedemokratičnih alternativ v državah vzhodne in srednje Evrope med raziskavami *New Democracies Barometer* in *New Europe Barometer*, opravljenimi v različnih letih. Tako je npr. v Sloveniji v raziskavi iz leta 2001 27% respondentov izrazilo podporo diktaturi. V raziskavi iz leta 1998 (NDB V) je bilo takšnih precej manj – %, leta 1994 (NDB III) pa precej več – 41%. Opazimo lahko velike fluktuacije v deležih, kar v znatni meri otežuje oceno situacije.

¹² Tudi NDB V (1998) vsebuje primerjavo političnega zaupanja v državah srednje-vzhodne Evrope in v Avstriji (zahodni državi, ki jim je kulturno najbližja), ki pokaže, daje v slednji zaupanje v politične institucije v povprečju višje.

¹³ Opazni so določeni trendi, značilni tako za nove kot za stare članice EU. Tu gre predvsem za zmanjš(ev)anje političnega zaupanja, ki je povezan z upadom vsaj določenih oblik politične participacije.

Raziskave različnih vidikov ekonomske in politične kulture kažejo na večjo fluktuacijo v stališčih ljudi v novih kot v starih članicah EU. Tako longitudinalna analiza razvoja stališč do privatnega vs. državnega lastništva in kontrole podjetij (na podlagi podatkov WVS 1990, WVS 1995/1997 in EVS 1999/2000) pokaže na relativno stabilnost stališč do teh vprašanj v starih članicah. Mnogo večja dinamika in nihanja so prisotna v državah vzhodne-srednje Evrope, kjer od leta 1990, ko so težnje po privatizaciji in sprostitvi državne kontrole dosegale celo višje nivoje kot v zahodni Evropi, vrednotenje pomena privatne lastnine strmo upada, podobno pa signifikantno večje število respondentov izpostavlja potrebo po bolj učinkoviti državni kontroli privatnih podjetij. Precejšnja nihanja so tudi opazna glede odnosa do demokracije in podpore nedemokratskim alternativam (glej opombo). Podatki WVS 1990, WVS 1995/1997 in EVS 1999/2000 kažejo na določeno stopnjo depolitizacije teh družb in upad nekaterih oblik politične participacije. Manjša stabilnost v stališčih ljudi v novih članicah EU je v pretežni meri posledica korenitih družbenih sprememb, ki jih je prinesla transformacija celotnega institucionalnega sistema, kjer so nove institucije pogoste neutečene in delujejo na podoptimalen način, to pa prinaša določene frustracije in razočaranja (ali pa zgolj izgubo začetnih iluzij).

Seveda v pričujočem prispevku ni bilo mogoče analizirati vseh kulturnih vidikov, relevantnih za razumevanje ekonomske in politične dinamike držav EU, če posebej tistih, ki so šele pred kratkim vstopile vanjo. Tudi podatkov, na katere se analiza opira, zaradi njihove mnenjske/anketne in s tem subjektivne narave ni mogoče jemati kot brezprizivno dejstvo. Vendar pa je mogoče ugotoviti določeno stopnjo 'ujemanja' ekonomske in politične kulture. Obstaja skupina držav (Skandinavske države, države Beneluxa), v katerih so kulturne značilnosti individualizma, samoodgovornosti, zaupanja in participacije najmočnejše zakoreninjene. To so tudi države, ki so po mnogih vidikih v razvojnem smislu najuspešnejše, kar kaže na določeno povezanost med kulturnimi in institucionalnimi performancami. Vendar pa bi bile za natančnejše ugotavljanje narave in 'smeri' teh povezav potrebne bolj celovite in metodološko kompleksnejše analize. Pričujoči tekst ponuja nekatere iztočnice za to.

6 Literatura

- Adam, F., Makarovič, M., Rončević, B. & Tomšič, M. (2005). *Challenges of Sustained Development: The Role of Socio-cultural Factors in East-Central Europe*, Budapest, CEU Press.
- Almond, G. A. & Verba, S. (1965). *The Civic Culture*, Little Brown and Company, Boston.
- Askanasy, M. N., Wilderon, P. C. & Peterson F. M. (ur.) (2001). *Handbook of Organizational Culture and Climate*, Sage Publications.
- Bakacsi, G. et al. (2002). Eastern European Cluster: Tradition and Transition. *Journal of World Business*, **27**: 69-80.
- Berger, P. (1987). *The Capitalist Revolution*, Wildwood House, Aldershot.
- Chavdarova, T. (2004). Cultural Encounters in Business, *East-West Cultural Encounters, Entrepreneurship, Governance, Economic Knowledge* (Kovacs J. M., ur.), Iztok-Zapad, Sofia.
- European Values Survey 1999/2000*. WORC, Tilburg University, Tilburg. Dostopno na: <http://www.europeanvalues.nl/index2.htm>
- Halman, L. (2001). *The European Values Study: A Third Wave, Source book of the 1999/2000 European Values Study Survey*, Tilburg University. Dostopno na: <http://www.europeanvalues.nl/index2.htm>
- Hofstede, G. (1994). *Uncommon Sense about Organizations: Cases, Studies and Field Observations*, Sage, Thousand Oaks, London, New Delhi.
- Hofstede, G. (2001). *Cultures Consequence: Comparing Values, Institutions and Organizations Across Nations* (2nd edition), Sage, Thousand Oaks, London, New Delhi.
- Hofstede, G. & Usunier, J. (2003). Hofstede's Dimensions of Culture and their Influence on International Business Negotiations, *International Business Negotiations* (Gauri Perez in Usunier, J., ur.), str. 119 – 129, Pergamon.
- House, R. et al. (2001). Project GLOBE: An Introduction, *Applied Psychology: An International Review*, **50**(4): 489-505.
- Huntington, S. P. & Harrison L. (2000). *Culture Matters. How Values Shape Human Progress*, Basic Books, New York.
- Inglehart, R. & Christian, W. (2003). Political Culture and Democracy: Analyzing Cross-Level Linkages, *Comparative Politics*, **36**(1): 61-80.
- Kamininski, A. & Kurczewska, J. (1994). Strategies of Post-Communist Transformation. Elites as Institution-Builders. *Social Change and Modernisation. Lessons from Eastern Europe* (Bruno Grancelli, ur.), str. 1-152, De Gruyter, Berlin.
- Kohn, M. L. & Schooler, C. (1983). *Work and personality*, Ablex, Norwood.
- Koopman, P. L. et al. (1999). National Culture and Leadership Profiles in Europe: Some Results from the GLOBE Study, *European Journal of Work and Organisational Psychology*, **8**(4): 503-520.
- Lipset, S. M. (1994). The Social Requisites of Democracy Revisited, *American Sociological Review*, **59**(1): 1-22.
- New Democracies Barometer IV*, (1994). Centre for Study of Public Policy, University of Strathclyde.
- New Democracies Barometer V*, (1998). Centre for Study of Public Policy, University of Strathclyde.
- Plasser, F. & Ulram, P. (1996). Measuring Political Culture in East Central Europe, *Political Culture in East Central Europe* (Plasser, F. in Pribersky, A., ur.), Aldershot, Avebury .
- Pridham, G. & Lewis, P. (1996). Introduction: Stabilizing Fragile Democracies and Party System Development, *Stabilizing Fragile Democracies* (Pridham, G., in Lewis, P., ur.), London, Routledge.
- Pye, L. (1968). Political Culture, *International Encyclopaedia of the Social Sciences* (D.L. Sills, ur.), The Macmillan Company and the Free Press, London and New York.
- Rose, R. (2002). Advancing Into Europe? The Contrasting Goals of Post-Communist Countries. Nations in Transit 2002, Freedom House. Dostopno na: http://www.freedomhouse.org/research/nitransit/2002/rose_essay2002.pdf
- Sušanj, Z. (2000). Innovative climate and culture in manufacturing organizations: differences between some European countries, *Social Science Information*, **39**(2): 349-361, SAGE Publications.
- Sztompka, P. (1993). Civilisational Incompetence: The Trap of Post-communist Societies, *Zeitschrift fuer Soziologie*, **22**(1): 285-95.

- Sztompka, P. (2000). *Civilisational Competence: A Prerequisite of Post-communist Transition*, Center for European Studies, Jagiellonian University.
- Welzel, C. (2002). Effective Democracy, Mass Culture, and the Quality of Elites: The Human Development Perspective, *International Journal of Comparative Sociology*, **43**(3-5): 317-350.
- Welzel, C., Inglehart, R. & Klingemann, H. D. (2003). The Theory of Human Development: A Cross-Cultural Analysis, *European Journal of Political Research*, **42**(3): 341-379.
- Zver, M., Živko, T. & Bobek, V. (2004). Is There a Gap in Economic Culture Between EU Countries and the Transition Economies? *Managing Global Transitions*, **2**(1): 31-40.

Matevž Tomšič je znanstveni sodelavec - raziskovalec in docent na Univerzi v Ljubljani, Fakulteti za družbene vede (Oddelek za kulturologijo). Raziskovalna težišča njegovega znanstvenega delovanja so: politična sociologija, tj. elite, demokracija in razvoj v postsocialističnih družbah, kultura kot dejavnik družbenega razvoja, sociologija intelektualcev.

Mateja Rek je zaposlena kot mlada raziskovalka na Centru za teoretsko sociologijo Inštituta za družbene vede na FDV Univerze v Ljubljani. Primarni spekter njenega raziskovanja se nanaša na kulturo kot dejavnik ekonomskega razvoja, koncept socialnega kapitala v kontekstu različnih organizacijskih struktur in kultur, s trenutnim poudarkom na vplivu socialnega kapitala na oblikovanje transnacionalnih povezav civilno-družbenih organizacij na nivoju EU.